

Tage Tapper

Lundmarkska skolan

i Hardemo

Tage Tapper

Lundmarkska skolan

i Hardemo

Minnesskrift utgiven av Kumla kommun till invigningen
av Lundmarkska skolan den 21 juni 1971

Kumla 1971
Nytryck 2008

Innehåll

Hardemo socken får en skola	3
Skolan får reglemente	6
Vem var Anders Lundmark	10
Hur gick det med donationerna	14
Tvisten om arvet	16
Skolprästerna	18
Husets senare öden	19
Källor och litteratur	23

Hardemo socken får en skola

"Osäker om den stund Herren den Allsmäktiga Guden behagar kalla mig hädan, will jag nu med sundt förstånd och af god vilja testamentera till Hardemo eller Hallme Kyrkas fattiga---".

Så börjar ett av de tre testamenten Anders Lundmark upprättade före sin död och där han bland annat ville att de fattiga i hans födelsesocken skulle få det något bättre än han själv hade haft det, både ifråga om livsuppehållet och i fråga om möjligheten att lära sig läsa, skriva och räkna.

Lundmarks testamentariska förordnande lyder som följer:

"Till Hardemo eller som de kalla henne Hallme Kyrka i Närke Testamenterar jag till en scholae-inrättning Tre Tusende Riksdaler banco, att af räntan hålla en Scholae prest för socknens barn och att en del af räntan köpa för de fattiga barnen nödiga böcker. — Jag vill att hela socknen skall vara ansvarig för dessa penningar och att de välja en skicklig och flitig lärare, i annat fall äger socknen rättighet att sätta af honom, om han icke gör sin syssla försvarligt; Ingen Adelsman får befatta sig med dessa penningar eller taga del i prestvalet.

Hela socknen skall vara ansvarig för dessa penningar, att rättvist tillgår, i annat fall skall penningarne tillfalla Örebro Hospital; Och Gud gifve, att barnen finge den undervisning som de böra hafva som jag dem unnar desse Tre Tusende RD Banco. — Scholan önskade jag blefve nära kyrkan, så nära som möjligt är, på det Föräldrarne må kunna göra sig underrättade om barnens framgång i undervisningen. Jag vill att ett Scholaeus skall byggas vid kyrkan för en summa af Trehundrade eller Fyrahundrade RD, för desse penningar kan fås ett vackert Scholaeus med flera rum om församlingen vill bestå timmer, kalk och sten samt dagsverken efter råd och lägenhet, så wore saken hulpen; i fall ej Fyrahundrade RD räcker till, så kan man taga Fem eller Sex hundrade (600) RD så att det med besked blifver gjordt.

Stockholm den 4 april 1800.

Anders Lundmark

Donationsbrevet om skolan är intaget i den bok som innehåller sockensstämmoprotokollen. Det står mellan två protokoll av år 1806. Något formligt beslut om att man mottog donationen finns inte, men man vidtog omedelbart åtgärder för att verkställa donatorns intentioner.

Den 12 oktober 1806 beslöt alltså stämman att varje helt hemman skulle framskaffa vardera två timmerstockar om 14 alnars längd och 8 tum i lilländan. Vidare skulle man inköpa 100 stockar. Anders Simons-

son från Hingsta (Hidingsta) skulle under vintern förfärdiga dörrar och fönsterforningar för 3,16 Rr rmt per luft ett för allt.

På stämman den 11 oktober 1807 utlovades tegel till murningen, visst för vart hemman, och den 15 maj 1808 meddelades att murningen skulle påbörjas straxt efter pingst och att nödiga dagsverken skulle göras. Dessutom skänkte Jan Jansson i Qvarntorp 2 rdr banko.

I september 1808 hölls sluträkning med fonden och kostnaderna för huset godkändes. Hela kontantutlägget uppgick till 132 riksdaler.

Med tanke på dagens miljonbyggen, är denna summa fantastisk, i synnerhet om man betänker att denna skola under mer än ett halvt sekel var socknens enda fasta skola. Under nära hundra år användes den som skolsal och i mer än 140 år som lärarbostad. Ända fram till 1969 användes den gamla skolsalen som slöjdsal.

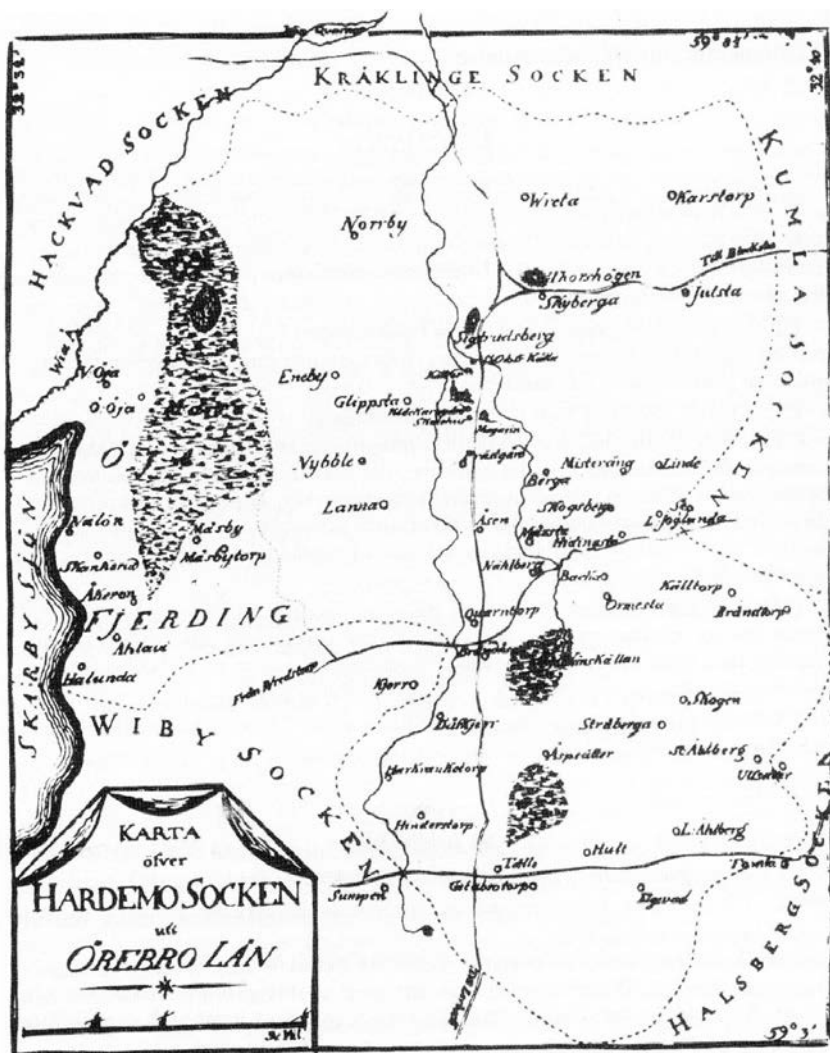
Skolan får reglemente

På majstämman 1807 beslöts att uppdraga åt Pastor att underställa biskopen "huru stor del av räntan på Lundmarkska testamentsmedlen Skolmästaren bör till sitt underhåll ernå".

Resultatet av detta beslut blev en framställning — inte till biskopen, utan till Konungen — dagtecknad av församlingens kyrkoherde Erik Setterlund den 29 oktober 1807. Med skrivelsen gick ett förslag till reglemente för skolan, som sedan efter vissa ändringar antogs.

Konsistoriet i Strängnäs yttrade sig den 25 november 1807 och föreslog bland annat att ledamöter i skoldirektionen skulle väljas utan hänsyn till börd, dvs. att donators vilja därutinnan ej skulle tillmätas avseende. Vidare ansåg konsistoriet att skickligheten, ej tjänsteåren, skulle vara avgörande vid tjänstens tillsättande. Man ansåg heller inte att skolmästaren utan dom och rannsakan skulle kunna avsättas. Det var också konsistoriet som föreslog att räntorna i första hand skulle användas för skolhusbygget.

Kanslersgillet — under kammarkollegium — yttrade sig den 17 mars 1808 i en lång skrivelse. Gillet vände sig emot att såväl förslagsställaren — pastor — som konsistoriet ville överlåta lärarvalet åt skoldirektionen och yrkade att "sockenförsamlingen" skulle välja lärare. Den valde skulle bara anmälas till konsistorium för fullmakt. Konsistoriet skulle ej få slutgiltig bestämmanderätt, endast legalitetskontroll. Gillet vände sig vidare mot pastors förslag att läraren skulle betinga sig särskild ersättning

Denna karta är hämtad ur prosten Gustaf Bernhards sockenbeskrivning 1818. Kyrkan återfinnes något över mitten på kartan och därunder är markerat Klåkaregård och Skolehus. Skolan omnämnes också i beskrivningen, och det är onekligen märkligt med en folkskola flera årtionden före folkskolestadgans tillkomst.

för undervisning i räkning och skrivning. Man föreslog också att redovisning årligen måste lämnas församlingen vid bestämd tid varje år.

Den 27 maj 1808 fastställde Kungl. Maj:t reglementet, varvid kanslersgilletts förslag helt följdes med några rent redaktionella ändringar.

Reglementet har följande lydelse:

1sta CAPITLET Om Scholemästaren

§ 1. Scholemästaren som bör vara Präst väljes af Sockne Församlingen och äger Pastor, att med Församlingen överenskomma så väl om lämpligaste sättet till valets verkställande, som om utseende af de Sockne Ledamöter, till hwilka församlingen will uppdraga att å dess wägnar, under namn af Scholae Direction å inrättningens handhafvande och tillbörliga gång hafva behörig tillsyn.

§ 2. Den valde Scholpresten anmäles hos Consistorium i Strenås till erhållande af behörig fullmakt, hwarefter Pastor honom i sysslan inställer genom ett lämpligt tal om wigten af hans åliggande förbindelser.

§ 3. Sedan på sätt 3 Cap. och 3 § här nedanföre finnas stadgadt, de första årens räntor af det af Brukspatronen Lundmark till Scholae inrättning donerande Capital blifwit använda till Scholhus byggnad, bekommer Scholae Mästaren, hvilken, så länge han Scholeaemästaretjänsten i Hardemo wederbörligen bestrider får derwid beräkna sig enkla tjänsteår till godo årligen till sitt underhåll räntan af den anslagna fonden, sedan deraf till inköp af böcker m:m blifwit afdragit hawad Pastor i samråd med Scholae Directionen kan finna behofvet fordra.

§ 4. Ej må Scholaemästaren befatta sig med sådana göromål och näringsfång, som hindra honom från barnens flitiga undervisning. Brister han häruti och icke låter genom warning rätta sig så äga Pastor och Schole Directionen att honom till afsättning hos Consistorium anmäla.

§ 5. Wid inträffande ledighet bör Scholaemästare sysslan inom Trenne månader åter tillsättas.

2a CAPITLET Om undervisningen

§ 1. Alla socknens barn så snart de någorlunda kunna läsa i bok, antagas till undervisning.

§ 2. Läsnigen hwarje år börjas i mediet af februari månad och fortsättes till den 1 juli samt ifrån den 1 september till mediet af December månad, 4 dagar i veckan, nemligen Måndagar, Tisdagar, Thorsdagar, och Fredagar. Hwar dag börjas den och slutas den med böner till Gud och underhålles läsningen den Ljusare årstiden 8 timmar om dagen och den mörkare 6 timmar.

§ 3 Ämnet för undervisningen blifwer för alla barnen, att bibringa den fullfärdighet uti in- och utnläsning; En efter antagna Läroböcker redig och sammanhängande Christendoms Kunskap, något begrepp i det hufvudsakligaste af Landtskötseln samt undervisning i räknande och skrifvande. Lästetiden för dessa särskildta ämnen bör af Scholemästaren med Pastors bifall hwarje år stadgas och jemkas. -

§ 4 Wid Scholae tuckten erindres att barnen med all ömhet och wälfvilja behandlas, att öfwer deras seder och flit bör tillika hållas noga uppsigt, och att det barn, som efter und-fångna förmaningar och behörig tukt skulle fortfara i wanart, af Pastor må uteslutas från undervisningen för kortare eller längre tid.

3e CAPITLET

Om tillsynen öfver Scholan och wården af dess Inwentarier

§ 1. Pastor i Hardemo församling som enligt Lag bör hafwa uppsigt öfver barna upfostran i församlingen blifver Inspector öfver Hardemo Schole inrättning. — Honom åligger således att tillse, att Schole-mästaren må upfylla sina Embetsskyldigheter, utvälja de bäst passande läroböcker samt wara tillstädes wid de förhör som barnen wid början och slutet af hwarje läsetermin böra undergå, af hvilka det ena offentligen i församlingens närvaro skall anställas.

§ 2. Öfver Scholans fond håller Pastor och Kyrkowårdarne räkning med samma ansvar och redogörelse som för de öfriga Kyrkoräkenskaperna och bör behörig redovisning för fondens förvaltning föreläggas församlingen hwarje år på wiss dertill bestämd tid.

§ 3. För att icke minska det Testamenterade Capitalet, må församlingen till upfyllande af Testators vilja rörande Scholehus, för denna byggnad använda de första årens inflytande räntor innan Scholmästarelönen börjar att löpa för Scholemästarens räkning.

§ 4. Scholans Invetarier af bord och bänkar, böcker m:m: skola till hwarje Schole mästare ordentligen efter uprättad förteckning aflemnas; Hwarefter Scholemästaren blifver för deras wård fullkomligen ansvarig.

§ 5. I öfrigt förblifver denna Schole inrättning under Contracts Prosten i Kumla Härad samt vidare Stiftets Biskops öfwerinseende; hwilket wederbörande till underdånig efterrättelse länder. Stockholms slott den 27 Maji 1808.

Under Kongl. Majts. Secret.

L. S.

/L. D. v. Troil

På hösten 1808 kunde undervisningen begynna. Huset hade då färdigställt och församlingen kunde enligt reglementet välja den första skolprästen. Eller skolmästaren som han alltid kallades.

Den 4 september 1808 valdes den första skoldirektionen med kyrkoherde Erik Setterlund som ordförande. På samma sockenstämma valdes "enhälligt Adjunktus ministerie wälärevördige Herr Johan Erik Hörstadius till Scholemästare; vilken det åligger att efter den av Kongl. Majestät fastställda Instruction församlingens barn undervisa. Lönen härvid blifver tillsvidare 133 rdr 16 Sr banco. Det övriga af årliga räntan användes till böckers inköp och andra Schol Inrättningen rörande behov." som protokollet ordagrant omtalar saken.

Några veckor senare — den 16 oktober 1808 — hölls slutsyn och arbetena ansågs "försvarligen" och väl "vara gjort". Så särskilt väl var det kanske ändå inte, ty två år senare — den 12 augusti 1810 — behandlades räkenskaperna på stämman, varvid räkenskapsmannen Olof Persson i Vreta gjorde anmärkning på vissa utgifter. Skolmästaren hade nämligen låtit lerslå huset invändigt för att huset skulle "kunna bibehålla behöflig

värma". Av "husets sjunkning och stormväder" hade flertalet fönster-rutor gått sönder. Dessa kostnader ansåg denna bonderiksdagsman böra betalas av läraren, men stämman beslöt att påtaga sig utgiften.

Räkenskapsgranskningen över skolverksamheten kunde ha sina pikanta inslag. Den 6 augusti 1809 föreslog Jan Jansson i Qvarntorp att räkenskaperna borde upprättas i två exemplar varav ett skulle cirkulera för att var man skulle få granska dem. Kyrkoherden tog illa upp och frågade om någon ifrågasatte hans ärlighet (han var även kassaförvaltare). Då ingen tordes anmäla sin misstrogenhet, fick det bli vid det gamla.

Denna Jan Jansson i Qvarntorp synes vara den s.k. Läke-Jan — en känd och anlitad naturdoktor och far till Kisa-Mor. Han hade som synes ovan, skänkt pengar till skolan 1808 och några år tidigare — 1804 — "af särdeles ädelmod" skänkt 10 riksdaler till kyrkans invändiga målning. Han synes alltså haft en särställning ekonomiskt sett men kanske tänkte han också på donators ord: "Hela socknen skall vara ansvarig för dessa penningar, att rättvist tillgår---".

Vem var Anders Lundmark?

Ur olika handlingar — främst kyrkoböcker för Hardemo församling, Stockholm Stads Justitiae Collegii och Förmyndare Kammares Protocoll och handlingar ur Stockholms stadsarkiv — kan man utlösa de spridda upplysningar som blir en någorlunda samlad bild av Anders Lundmark.

Han föddes den 8 mars 1724 i Mossby i Hardemo och hans föräldrar var soldaten Nils Andersson och hans hustru Ingeborg Eriksdotter. Fadern var soldat för Öja och Mossby rotar och kallades stundom Nils Måsenberg (eller Måsberg) när det var högtidligt och till vardags kallades han Kålfata-Nils, sannolikt därför att han tillverkade kolfat, dvs. ett slags korgar att frakta träkol i. Enligt kyrkoböckerna döptes barnet till Anders den 15 mars 1724 i Hardemo kyrka och hans faddrar var Nils Bengtsson, Lanna, Olof, Karin Andersdotter och Sigrid Nilsson, alla tre från Mossby.

Denne Anders Nilsson föddes alltså på Torpet Grisbrunn under Mossby jägmästareboställe och han hade enligt handlingarna två systrar, Cecilia och Kajsa, varom mera nedan.

I kyrkoboken står antecknat att han vid 13 års ålder "gick hemifrån". Man kan förmoda att han egentligen inte gick så långt, ty det berättades senare att han blivit upptagen av jägmästare Magnus Lönröth på Södergården i Mossby "samt hos honom uppfostrad". Hos Lönröth — som

hade barn — fanns en ung studerande, Daniel Lundmark, född i Herrgryt i Viby 1711, som tjänstgjorde som informator. Denne Daniel Lundmark — sedermera prost i Öster-Haninge (död 1776) lärde den unge Anders Nilsson att räkna och skriva. Vi läser om att läraren "genom en ganska alfvarsam behandling, så rättat Anders Lundmark, at denne, af agtning för sin Lärares minne, antagit hans tillnamn och kallat sig Lundmark."

Alltnog. Från familjen Lönroth kom Anders Lundmark till Lönroths svärson och efterträdare på jägmästaretjänsten Pehr Frischenfeldt som betjänt. Hur länge han stannade där, vet vi inte, men en gammal kvinna berättade att hon en gång kom in till Kålfata-Nils vars hustru "hållit på at baka hwete bröd, och Caisa låtit förmärka sin förundran deröfver, at hon hade råd baka sådant bröd, derwid gumman yttrat, at hon hade en Son i Stockholm, som skickade henne penningar, och at vår Herre således hjälpt henne på hennes ålderdom."

Folket i äldre mänhet i Hardemo visste föga om Anders Lundmark förrän 1803 då kyrkoherden i Hardemo, Erik Setterlund, kungjort i kyrkan att man sökte arvingar till brukspatron Anders Lundmark, som dött i Stockholm den 1 maj 1803 och då donerat pengar till bl. a. Öja och Mossby soldat.

Då började utredningen för att klargöra Lundmarks släktförhållanden, och följande berättas:

En dotterdotter till ovan nämnda jägmästare Lönroth, Brita Müntzing f. Frischenfeldt, berättade att hon tillsammans med sin fader, jägmästaren Pehr Frischenfeldt, besökt en Hindersmässomarknad i Örebro och då tagit en lott i ett möbellotteri och vunnit en spegel. Lotteriarrangören hade då visat sig vara Lundmark som "för wittnets fader, som i början icke igenkänt honom, sjelf gifwit tillkänna sig vara den samma, som varit i hans tjenst och af hans Swärfader blifwit upfostrad".

Commissions Landtmätaren Zacharias Tiselius berättade att hans morbror Hofpredikanten Dahlbom på "Apotheket i Örebro träffat en Meuble Handlare, som heter Anders Lundmark, och sagt sig under den tid han varit betjent hos Jägmästare Lönrot på Ulfgryt i Nerike, äfven hafwa varit discipel åt sedermera aflidne Lectoren och Prosten i Öster Haninge Daniel Lundmark, som den tiden varit Studerande och Informator i Lönrots hus;---

Hof Kammereraren Gustaf Adolph Törn i Stockholm berättade "at han i 36 års tid känt Bruks Patron Lundmark och med honom som wän förtroligt umgåtts, hvarunder Lundmark wid flere tilfällen omtalat sine till hwarjehanda förnämt folk gjorde penningutlåningar, samt tillika yttrat; korss i Jesu namn! de hwilka kommit till sådana förmögenhet,

hafwa spolieret och slöst bort den samma, och behöfwa nu låna penningar af mig, som tagit mig upp af intet och är en fattig Soldat-Son ifrån Nerike."

Herr Assessoren i Höglofl. Kongl. Wasa Hof Rätt Jonas Lundmark intygade att han "som åren 1774 och 1775, under sitt wistande i Stockholm, någre gånger warit i sällskap med Bruks Patronen Lundmark å det så kallade Bergers Caffehus, af sådan anledning frågat sin fader, sedermera aflidne Herr Prosten Lundmark, om bemälte Bruks Patron hörde till deras slägt? hwilket Herr Prosten med nej beswarat och tillagt: at, under den tid Herr Prosten såsom Student haft Condition hos något Herrskap i Bruks Patronen Lundmarks födelse ort, Nerike, har denne Lundmark af Herr Assessorens Fader njutit underwisning i räkning och skrifwande, af wilken anledning han serdermera antagit och nyttjat Herr Prostens tillnamn;"

Av detta framgår att Anders Lundmark var bosatt i Stockholm, att han ömsom kallades brukspatron och ömsom möbelhandlare och att han i varje fall som sådan anordnat möbelloteri på en Hindersmässa. Av forskningar i Stockholm stadsarkiv framgår, att han var ogift och att han vid sin död bodde i Kolmätargränd i Gamla Stan i ett kvarter som revs för några tiotal år sedan för att lämna plats åt kanslihusannexet.

Vidare framgår att Lundmark hade en viss förkärlek för Mademoiselle Berger som redan den 1 mars 1790 i ett särskilt testamente tillerkänns 1 000 riksdaler. Kanske var det hon som drev Bergers kaffehus, som Lundmark brukade besöka?

En piga som tjänat honom länge, Stina Walinder, fick i testamente av den 20 oktober 1801 såväl hela hans garderob, kläder och sängkläder som 300 riksdaler. Den andra pigan, Mariga Almgren, "som tjänar mig wid min dödshund får Tvåhundra Riksgäld."

I samma testamente kommer han ihåg sina vänner handelsmannen Pehr Festing, bryggaren Johan Westman, urfabrikören Jacob Kock, kontrollören Hamberg, unga kamrer Julin, kaptan Grundel, prosten Waldius i Skuttunge, fiskalen Broman, löjtnant Schröderheim, baron Ulric Silfwerhielm, notarien Hesselbom, överingenjören Öfverbom, "min slägtning Herr Nils Klingstedt, Lieutenant", vagnmakare Lindmans fru, trädgårdsmästareänkan Gollnitz, fröken Sara Nyman och fru Brita-stina Gottleben.

Det är tydligt att Lundmark inte haft några andra kontakter med sina släktingar, än att han skickat pengar till sin mor. Trots att han besökt Örebro synes inget vittne kunna berätta att han besökt sin hemsöken. Att han hade sina tankar där, visar det testamente han skrev den 2 de-

1 den gamla skolsalen från 1808 har samlats gamla skolinventarier från hela kommunen. De allra flesta av dessa är av betydligt yngre datum än skolhuset, vars ursprungliga inventarier sannolikt gått förlorade under årens lopp. Endast den bibel som skolan fick 1824 av Nerikes bibelsällskap i Askersund, finns ännu i behåll.

cember 1797 där han "til Hardemo, eller Halme Kyrkas fattiga" skänker en summa av 1 000 riksdaler riksgälds. Räntan skall utdelas varje år på Andersmässodagen till de mest nödlidande. Följer inte socknen den bestämmelsen, skall pengarna i stället tillfalla Örebro hospital. I samma testamente skänker han 500 riksdaler till "Öija och Måsby soldat, jag menar den Soldat som bor på torpet Grisbrun". Räntan skall delas ut varje år antingen soldaten är i tjänst eller gammal och sjuklig. Men det var ett viktigt förbehåll, likadant som det i testamentet till skolan. Han skriver "med det uttryckeliga förbehåll at ingen Adelsman får åtnjuta desse interesse penningar och at intet Öfwersten eller eho han wara må wid Regementet få befatta sig med detta utan Halme Sochen Män skall besörja om detta såsom för Sochnens fattiga at alt ärliga tilgåår, och Gud gifwe, det så rättwist utdelas som jag det af godt hjerta gifwer".

Hur gick det med donationerna?

Den 27 maj 1808 hade Kungl. Maj:t fastställt reglemente för skolan och därvid delvis ändrat donators förordnande. Det visade sig vara besvärligt att anställa skolpräster. Den siste skolprästen — L. F. Pettersson — anställdes 1867 men var från 1876 komminister i Björkvik och tjänsten fick upprätthållas med vikarie till dess Kungl. Maj:t ännu en gång ändrat donationsbestämmelserna.

En sådan ändring var av nöden. Stämman beslöt den 22 augusti 1881 att ingå till Kungl. Maj:t med en underdånig begäran att skolmästarebefattningen vid Lundmarkska skolan (obs. namnet) skulle få tillsättas med examinerad folkskollärare som skulle avlönas dels med donationsmedlen, dels av församlingen (obs. ordvalet).

Skrivelse i ärendet inkom till Ecklesiastikdepartementet den 9 januari 1882 och började sedan vandra på remiss. Statens folkskoleinspektör — A. F. Bogren i Örebro — hänvisade i sitt yttrande till sin 20-åriga erfarenhet och betygar att det haft ett menligt inflytande för folkskolan att skolmästarebefattningen i Hardemo måst besättas med en prästman, som snart nog lockats ta en annan prästerlig tjänst på grund av den låga skolmästarelönen. Bogren ansåg att donationen bättre skulle uppfylla testatorns vilja om barnen i hans födelsebygd undervisades av en folkskollärare, då bildade sådana funnes "fullt tillgängliga".

Den 23 februari 1882 yttrade sig kontraktsprosten J. I. Lindgren, som framhåller förändringen som nödvändig för att inte "testators önskan skall förbises". Han föreslog dels bifall till församlingens önskan, dels också att 75 kronor skall användas till inköp av böcker åt fattiga barn vid alla kommunens skolor.

Kungl. Maj:t medgav den 21 juli 1882 att befattningen fick tillsättas med lärare som utexaminerats från folkskoleseminarium trots att han ej prästvigts och att till hans avlöning skulle räntan av donationen användas sedan 75 kronor därav avgått till böcker åt fattiga barn.

I underdånig skrivelse den 16 november 1915 anhöll Hardemo församling hos Kungl. Maj:t att donationsbestämmelserna skulle ändras så, att såväl Lundmarkska donationens ränta som den s. k. Hörstadiuska räntan (om denna donation se nedan!) skulle — sedan 75 kronor använts till böcker åt fattiga skolbarn — få användas till skoldistriktets bidrag till avlöning åt lärarna vid Kyrkskolan. Dock skulle manlig lärare vid Kyrkskolan tillika vara klockare.

I ärendet yttrade sig Folkskolöverstyrelsen den 8 februari 1917, vari framhölls att Lundmarks och Hörstadius donationer uppenbarligen

avser samma skola som ännu 1917 benämnes Lundmarkska skolan. I denna ordning har ingen ändring inträtt genom de beslut som Kungl. Maj:t fattat i ärendet. Folkskolöverstyrelsen ansåg att medlen inte kunde användas som bidrag till lön åt småskollärarinnor — som församlingen begärt — enär lärjungarna enligt reglementet skulle "försvarligen kunna läsa i bok" redan vid inträdandet i skolan. (Detta var dock inte donators villkor). Vidare hänvisades till att läraren enligt Kungl. Maj:ts beslut av år 1882 skulle ha avlagt examen vid folkskoleseminarium.

Styrelsen hänvisade till att Konungen redan tidigare medgivit att Lundmarkska donationens ränta fick användas för lönen åt läraren, vilket ej medgivits för Hörstadiuska fonden. Hörstadius donation var också uttryckligen given till "Upphjälpande av skolmästarelönen" och skulle alltså vara en förmån utöver lönen.

Man hänvisade även till att Hörstadiuska donationen var given till att förbättra Hardemos skolväsen då församlingen enligt 1686 års kyrkolag hade vissa skyldigheter ifråga om barnundervisningen. Efter ett resonemang om denna princip föreslår styrelsen att donationsmedlen skall användas till förbättring av lönen för just den tjänst — äldsta tjänsten vid Kyrkskolan — som motsvarade donators avsikt.

Vidare föreslog styrelsen att t. ex. en tiondel av avkastningen varje år skulle läggas till kapitalet för att motverka penningvärdets fall.

Kungl. Maj:t beslöt den 17 augusti 1917 att räntan av Lundmarkska fonden fick användas som skoldistriktets "bidrag till avlönande av lärarpersonalen vid folkskolan vid kyrkan" sedan 75 kronor använts till böcker åt fattiga skolbarn, samt att avkastningen av Hörstadius donation skall utbetalas till innehavaren av äldsta lärartjänsten vid Kyrkskolan.

I samband med kommunindelningen 1952, då Hardemo kommun sammanlades med Kumla landskommun uppstod tvist om äganderätten till Lundmarkska skolan. Kommunfullmäktige i Hardemo kommun gjorde på sitt allra sista sammanträde den 27 december 1951 ett uttalande att "bostadsbyggnaden — gamla klockargården — då därom också har utretts, skall tillhöra Hardemo församling."

Detta beslut överklagades av ledamoten John E. Johansson i Lilla Älberg under motivering att klockargården — dvs. det gamla Lundmarkska skolhuset — ägdes av den stiftelse som bildats i och med Lundmarks donation. Besvären fördes upp till Kungl. Maj:t som förklarade att beslutet endast var ett uttalande i en rättsfråga "som endast kan av allmän domstol slutligen avgöras". Att byggnaden kallades gamla klockargården, syntes bero därpå att den var belägen på klockarboställets mark och att sedan mannaminne kantorn varit boende där. Den egentliga klockargården revs 1858.

År 1960 begärde kyrkoherde Bertil Eriksson ett uttalande från Kammarkollegium om äganderätten till byggnaden vilket då endast konstaterade att församlingen genom lagfart den 20 februari 1952 erhållit lagfart på marken på grund av en överlåtelsehandling utfärdad av stiftsnämnden i Strängnäs stift 1950, men att byggnaden ej ingått i klockarlönefastigheten. Även kollegiet konstaterade att en tvist om äganderätten måste avgöras av allmän domstol.

Frågan om skolbyggnaden återupptogs 1964 och efter förhandlingar mellan Kumla landskommun och Hardemo församling enades man om att församlingen skulle försälja skolhustomten — Glippsta 6:3 — om 1 271 kvadratmeter för 1 271 kronor till stiftelsen, som sedan försälde såväl byggnad som mark till kommunen för 7 271.

Genom dessa transaktioner övergick stiftelsen Lundmarkska skolan den 14 juni 1958 hade länsstyrelsen i länet inregistrerat stiftelsen under detta namn — till att helt bli en penningfond. Kumla landskommun anhöll den 25 mars 1965 om ändrade regler för stiftelsen och i beslut den 18 augusti 1967 förklarade Kungl. Maj:t att donationsbestämmelserna "icke skall utgöra hinder mot att dess årliga avkastning, sedan en tiondel därav lagts till kapitalet, användas till stipendier åt ungdomar från Hardemo församling, vilka efter genomgång av obligatorisk skola bedriver fortsatta studier".

Donationsfondens medel förvaltades ursprungligen av Hardemo sockenskoledirektion, därefter av skolorådet fram till och med 1935. Från och med 1936 övertog den borgerliga kommunen ansvaret för skolväsendet i Hardemo kommun och fonden kom att förvaltas av folkskolestyrelsen när den borgerliga kommunen enligt skolstyrelselagen övertog "de rättigheter församlingen eller församlingarna hava till egendom och medel, som anslagits till eller användas för folk- och fortsättningsskoleväsendet.

Genom kommunsammanläggningarna 1952, 1967 och 1971 har befattningen med fonden övertagits av Kumla kommun, och förvaltas av dess skolstyrelse.

Donationen till Mossby soldat blev föremål för Kungl. Maj:ts beslut den 4 april 1952 då det föreskrevs att "Lundmarkska donationen av 1797 må, då soldat för Mossby rote inte längre finnes, sammanläggas med Lundmarkska testamentsmedlen av år 1797".

Pengarna till Mossby soldat utbetalades ända fram till 1957 då den sista av de indelta soldaterna för Mossby rote avled. Hans namn var Henning Nordgren, men han var aldrig någon gång bosatt på roten.

Efter detta år har soldatpengarna sammanslagits med medlen till "de fattige" och de delas ut till varje jul genom kommunens socialnämnd.

Twisten om arvet

När Lundmark avled, var det många som anmälde sitt intresse för arvet. Kammaradvokatfiskalämbetet ansåg att Kungl. Maj:t och Kronan borde få pengarna med undantag av de 1 000 riksdaler som Madmoiselle Berger genom ett tidigare bevakat testamente tillerkänts. Överhovjägmästaren Gustaf Klingstedt med släktingar som ansåg sig vara systersons dotterbarn till Kålfata-Nils, kryddkramhandlaren Petter Festing med släktingar, som ansåg sig vara brosdotters dottersons barn till densamme.

Följande utreddes dock. Lundmarks systrar, Cecilia och Chatarina, ingick båda äktenskap. Cecilia med sockenskomakaren Bengt Persson på Mossby ägor och Chatarina (Cajsa) med Olof Persson i Skankerud den 5 november 1727. Bengt och Cecilia fick endast en son, Nils, som dött ogift och Olof och Cajsa fick den 9 september 1735 en dotter som "christnades den 12 till Anna".

Denne Anna Olsdotter — änka och kvarboende i Skankerud — var alltså Lundmarks sydterdotter och fick nu ärva sedan de olika testamentslotterna betalats ut.

Det kan inte ha blivit stora summor kvar. Bouppteckningen slutade på 22 410 riksdaler, donationerna uppgick till — som ovan visats — till 4 500 riksdaler, testamentslotterna till privatpersoner till 19 470 riksdaler.

Bouppteckningen upptar inte mindre än 107 stycken skuldsedlar av olika personer, de flesta adelsmän och officerare av olika grader. Här torde man kunna spåra orsaken till föreskrifterna att ingen adelsman, inte regementschefen eller någon annan på regementet skulle få befatta sig med donationspengarna. Bland namnen finner vi t.ex. Falkenberg, Fleetwood, Planting-Gyllenbåga, von Engeström, von Bruse, Ankarcrona, Lagerbielke, Liljehorn, Leijonhufvud, Rosenschätz, Ramsay, Liljeström, Stålhammar, Stackelberg, Schröderheim, Troili, Posse, Stael von Holstein, Klinkowström, von Feilitzen, Klingstedt, Personne, Wahlstierna, Meijerhielm, Ridderstolpe, Wrede, Boije, Linderstedt, Taube, Kuylentierna, von Schwerin, Gyllensvärd, Löwen, Silfversvärd, von Schantz, Wachtmeister, Trolle, Ulfsparré, Sparré, Grevesmül, Ehrensward, Lagercrantz, Uggla, Skytte och von Rosenheim. Även August

Sandels, fältherren från Finska kriget, finns med t.o.m. bland osäkra fordringar. Men han fick ju också en gång lämna Sverige på grund av spelskulder.

Vi hoppas dock att änkan från Skankerud fick något litet med av arvet. En auktion på lösöret bör ha inbringat mer än bouppteckningsvärdet och räntan mellan dödsfallet och utbetalningen bör ha givit något.

Skolprästerna

Den första skolprästen hette Johan Erik Hörstadius. Då han var en märklig person, som sedan även gjorde en donation till skolan skall han här mera utförligt omnämnas.

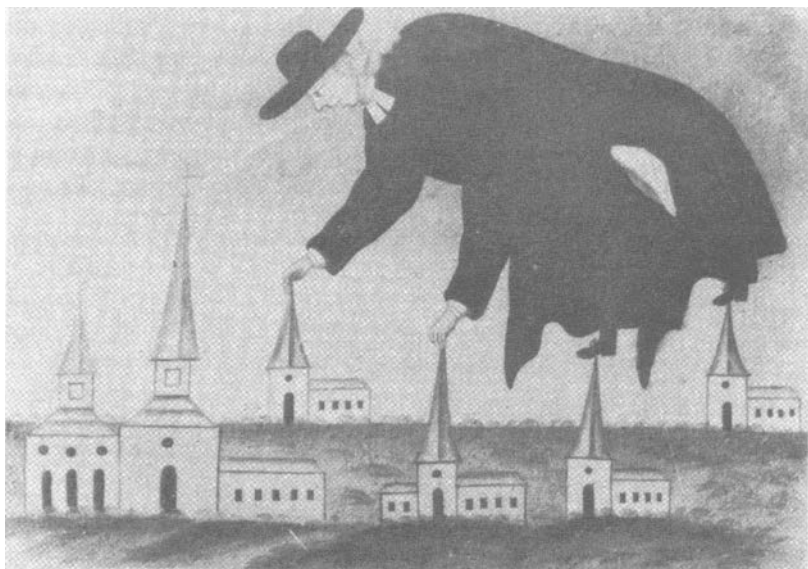
Hörstadius var född i Nälberg i Hardemo år 1782 och hans fader var mantalskommisarie (härads-skrivare) i Västernärkes fögderi. Hans mor var prästdotter från Sköllesta. Hans farfar var från Hörsta i Kumla och därav kommer hans namn Hörstadius.

Han blev student i Uppsala 1803 och prätvigdes 1808 och blev samma år skolmästare i Hardemo, som var hans första och enda tjänst. Han var kvar till våren 1813 och 1822 tog han definitivt avsked av prästämbetet.

Under skolmästartiden arrenderade han ett par smärre gårdar i Hardemo och Snavlunda och arrenderade sedan Hageberg i Viby där det fanna brännvinsbränneri. Han köpte potatis "på rot" av bönderna i grannskapet och rörelsen utökades så att han så småningom blev Sveriges största brännvinsbrännare. Han anlade brännerier på nästan alla gårdar han köpte eller arrenderade och utvidgade ständigt sin rörelse, År 1822 innehade han på arrende kungsgårdarna Kungsör, Ribbingelund i Kjula och Ridön. Han ägde då Tors bruk i Väster-Färnabo, Avikens bruk i Ångermanland, Kumla i Härads socken, Fittja i Botkyrka, Ösbyholm i Frötuna, Claestorp och Hässelby i Uppland och stadsfastigheter i Uppsala och Arboga.

Hörstadius kallades i folkmun "All världens präst" och en lustig målning på Biby säteri i Gillberga illustrerar detta med Hörstadius svävande över en massa kyrkor. Uppgiften att målningen föreställer Hörstadius är dock minst sagt osäker. Vissa uppgifter i litteraturen talar för att den föreställer biskop Johan Wingård i Göteborg. Av Karl XIV Johan fick han överdirektörs titel och Vasaorden.

Enligt signaturen Lazarus (C. F. Lindahl) inköpte han på exekutiv

Denna bild finns på Biby säteri i Södermanland och uppges föreställa J. E. Hörstadius — All världens präst — men traditionen därom är mycket osäker. Liknande tavlor finns i Åbo museum, Göteborgs museum, Malmö museum och Kulturen i Lund. Dessa anses föreställa biskop Johan Wingård i Göteborg, men det är givetvis inte helt uteslutet att Hörstadius fått låna sina anletsdrag till Bibyavtlan. Hur Hörstadius verkligen såg ut vet vi nämligen inte.

auktion i Stockholms landskansli Tyresö slott på Södertörn och betalade kontant. I en hösäck hade han med sig 150 000 rdr i sedlar, som han alltid i slitna och lappade kläder — lade upp för den förvånade landssekreteraren. Historien är för bra för att vara sann. Av lagfartsprotokollet med Sotholms häradsting den 15 maj 1855 framgår att Hörstadius köpt Tyresö för 160 000 riksdaler enligt vanligt köpekontrakt.

Som förvaltare på Tyresö tillsatte han en torparson från Hardemo - Åström var hans namn — som gått i skola för honom en gång.

Hörstadius är beskriven av ingen mindre än Carl Jonas Love Almqvist i den som vågad betraktade boken Det går an, där kaptenen på Yngve Frey lägger ut texten för sergeant Albert:

"Och allt det här har Hörstadius slagit under sig? det är minsann en pastor! sade kaptenen med en nick, under det han stod och talade för sig själv. Den karlen blir innan sin död bottenrik eller bottenfattig; det är en pastor, som predikar med hö. Han kan säga som det står i Skrif-

ten: allt hö är kött; ty av dessa ängar, för så gott arrende, har han grovt. Kammarkollegiet eller Krigs...jag vet icke rätt...har varit beskedligt mot honom. Men jag undrar, att han slår under sig egendomar i alla landsorter: ej blott vid Kungsör, utan och i Sörmland; ja i hela riket. Har han icke arrenden ända bort för fan i våld på skarpa Uppland, i Sollentuna? det är då en ekonom till karl, den Hörstadius! Så pinar han sin arma kropp med att på bondkärra åka och flacka allt sitt liv mellan sina arrendegårdar, och se efter och se efter. Det måtte vara ett förbannat efterseende, att sköta hemman i alla landsorter. Och när han skraltar så där omkring, är han dock så tvär emot sin egen lekamen, att han endast njuter vatten. Hörstadius är västgöte, däri ligger knuten; det är då en egen nation till folk! Men vad jag berömmar hos honom är, att han skall vara så rättskaffens och beskedlig mot alla sina tusen rättare, drängar och spektorer; så att han till slut lär plåga ingen mer än sig själv."

Almqvist hade nog rätt i det mesta utom härstamningen. Hörstadius var ingalunda västgöte, utan urnärking.

En annan författare som beskriver Hörstadius är Märta Helena Renstierna, Årstafrun, som sannerligen har allt annat än vackra saker att berätta om Hörstadius i sin dagbok, utgiven 1946-1953, Det här citatet är dock inte ur dagboken utan ur Lars Widdings bok, som bygger på dagboken:

"Jo, nu har vördade bror skaffat hit en svart präst som ny arrendator. Utan mitt eget hörande! Hemliga kontrakt och svåra conspirationer, det är vad herrarna har för sig.

— En svart präst, nådig frun?

— Den infame så kallade prosten Hörstadius, ja! Han med sin koma-dame! Han färdas helst om natten på dessa marker, den liderlige bönsprättaren. Men jag ser honom allt och hans turer. Han binder sin svarta häst bakom drängbyggnaden. Och lägger ut sina mörka intriger.

— Men nådig frun...

— ...men gunstig herrarna har gjort upp kuppen utan att räkna med mig. Än har jag vänner med största inflytande. Här på Hägerstens gård bor justitierådet och kommandören av Nordstjerneorden, Johan Henrik Pettersson. Och med hans hjälp skall jag lära både rävjägmästaren och hans satans präst morales!"

Rävjägmästaren, det var fru Renstiernas egen köttsliga bror det.

Hörstadius bodde gärna på Kungsör och även i Kjula, då tillsammans med sin mor, som han älskade och vördade. I Kjula finner vi änu hans gravsten och den socknen har ihågkommit med en donation av hans brorson som övertog Ribbingelund. I Kjula var han också mantalsskriven under trettio års tid.

Han dog ogift i Stockholm den 30 november 1859 och efterlämnade han enligt bouppteckningen 1 003 419:91 rdr (taxeringsvärden; rätta värdet över 4 miljoner) som ärvdes av hans brorson, advokatfiskalen Hörstadius. Dennes ättlingar är den nu levande släkten Hörstadius med bl. a. två professorer.

Även Hörstadius gjorde en donation till skolan i Hardemo; därtill en originell sådan.

Något donationsbrev finnes ej, utan sockenstämmoprotokollet för den 30 augusti 1835 förmåler herr Pastor meddelade stämman att direktören Hörstadius hade för avsikt att skänka 100 tunnor råg "till upphjälpande av skolmästarelönen härstädes" mot villkor att den av sockenborna förräntades med 3 kappar pr tunna. Församlingen mottog gåvan, men ville bara betala 2 kappar pr tunna, samt att, när rågens pris komme att överstiga 12 riksdaler, "rågfonden" då finge inlösas och pengarna sammanslås med Lundmarkska fonden.

Den 10 april 1836 meddelades att Hörstadius skänkt 107 tunnor råg, med det uttryckliga villkoret att skolmästaren skulle erhålla 10 tunnor årligen i ränta. Man beslöt med tacksamhet mottaga gåvan och fördelade den genast på alla hemman och för varje helt hemman skulle 6 kappar råg betalas per år till skolmästaren.

Den 2 november 1836 fastställde Kungl. Maj:t i resolution detta församlingens beslut.

Den 4 augusti 1884 beslöt stämman på begäran av skolläraren Karl Emil Schill, att räntan finge utgå i kontanter, beräknat efter medelmarkegångstaxan.

Räntan har alltsedan dess utgått i pengar till dess den år 1948 inlöstes (till för lågt belopp?).

Efter Hörstadius var följande präster anställda som skolmästare:

- Anders Vilhelm Gellerstedt (f. 1772 — d. 1831) åren 1813-15, senare i Huddinge församling, som komminister 1816-25 och som kyrkoherde 1825-31.
- Johan Erik Gummelius (f. 1783 — d. 1846) åren 1816-34, senare komminister i Mosjö församling 1834-46.
- Gustaf Anell (f. 1804 — d. 1892) åren 1834-46, senare kyrkoherde i Trosa landsförsamling 1863-92.
- Anders Ecklein (f. 1808 — d. 1886) åren 1846-53, senare kyrkoherde i Lännäs församling 1864-86.
- Erik Alexander August Bergstedt (f. 1817 — d. 1903) åren 1853-58, senare kyrkoherde i Ludgo församling 1858 — 1903.

- Per Hallgren (f. 1829 — d. 1916) åren 1858-67, senare kyrkoherde i Råby-Rönö 1885-1916.
- Lars Fredrik Pettersson (f. 1832 — d. 1915) åren 1867-83, senare komminister i Björkvik 1876-1915.

Med Pettersson försvann skolprästerna och därmed den särprägel som Lundmarkska skolan hade.

Husets senare öden

Skolhuset kom att inrymma en skolsal och bostad åt skolprästen om sex rum och kök. Från 1834 minskades bostaden till fyra rum och kök då klockaren fick två rum och kök på nedre botten. Fyra år senare förändrades klockar- och skolmästaretjänsten och det är ännu idag en förändrad tjänst vid Hardemo skola.

Den mindre lägenheten på nedre botten blev så småningom bostad åt småskollärarinnan och först 1903 — då det nya skolhuset stod färdigt, upphörde skolsalen att användas för detta ändamål. Dessförinnan hade även salar i gamla fattighuset använts som skolsal. Det fattighuset står nu på Stenevägen 10 och är konditori. Då stod det norr om kyrkan där nu nyare kyrkogården finns.

Bostaden på övervåningen användes som lärarbostad ända till 1949 då nya kantorsbostaden stod färdig. Skolsalen användes under många år som sockenstuga men blev sedermera degraderad till slöjdsal. Och nu blir det skolmuseum.

Tyvärr kan inte skolsalen eller bostaden möbleras upp lika som då skolan grundades. Endast ett säkert inventarium finns kvar nämligen den bibel som Nerikes bibelsällskap i Askersund skänkte till skolan 1824. I övrigt har skolsalen fått fyllas med möbler och material från senare år, dock åtskilligt från 1800-talet och minst sagt unikt.

Läraryrbostaden har möblerats upp med möbler som huvudsakligen samlats in i Hardemo socken. En hängiven "samlare" har varit lantbrukaren och tusenkonstnären Artur Persson i Berga, men många andra har också dragit sitt strå till stacken.

Lantbrukaren Hilmer Lannhard har aktivt arbetat för den minnesten, som Hardemo hembygdsförening rest vid sitt gamla skolhus.

Genom frikostiga anslag från Kumla kommun har skolmuseet kunnat komma till stånd och denna lilla skrift kunnat tryckas.

Källor och litteratur

I. OTRYCKTA KÄLLOR

Hardemo kyrkoarkiv:

Lundmarkska donationens kassabok 1808-1918

Diverse handlingar om skolmästarebostaden.

Kumla kommuns arkiv:

Lundmarkska donationens kassabok 1919-1951.

Protokoll för folkskolestyrelse, kommunalfullmäktige, kommunal nämnd och kommunalstämma i Hardemo kommun, jämte bilagor.

Protokoll för folkskolestyrelse, kommunalnämnd och kommunalfullmäktige i Kumla landskommun.

Diverse handlingar om Anders Lundmarks donationer

Brev från Nordiska museet den 15 mars 1954.

Räkenskaper för folkskolan i Hardemo 1936-1951

Diverse handlingar om skolmästarebostaden.

Lantmäteristyrelsens arkiv:

Kartor över Hardemo socken.

Riksarkivet:

Handlingar till Kungl.Maj:ts beslut från åren 1808,1882 och 1917.

Saxons Närkesarkiv, Centralbiblioteket, Örebro:

Handlingar rörande Hardemo kommun: Kyrka och skola.

Stockholm stadsarkiv:

Anders Lundmarks bouppteckning (1803).

Justitiekollegiets protokoll 1803-1806.

Uppsala landsarkiv:

Protokoll för skoldirektionen, sockenstämmor och diverse visitationer.

Räkenskaper för skolhusbygget och skoldirektionen.

Diverse handlingar om Lundmarkska fonden.

Örebro läns lantmäterikontor:

Kartor över Glippsta by i Hardemo.

II. PERIODISKA PUBLIKATIONER

Landskommunernas tidskrift 6-7/1948; 2/1952

Nerikes Allehanda 30/3, 22/12 1932.

Till Hembygden 1926.

Örebro Dagblad 20/12 1932; 19/12 1934.

Örebro Läns allmänna kungörelser 99/1952.

III. TRYCKTA SKRIFTER

Bergsten, Eric: Beskrifning öfver Hardemo och Hackvad socken, Stockholm 1850.

Bernhardt, Gustaf: Beskrifning öfver Hardemo socken i Nerike, Strängnäs 1818.

Eriksson, Torkel: Den svävande biskopen, i *Kulturen* 1965, Lund 1965. *Gellerstedt,*

Nils 0.: Släkten Gellerstedt från Gällersta socken i Närke 1490-1953, Stockholm 1954.

Gellerstedt, Nils: Släkten Gumaelius 1580-1952, Stockholm 1952.

Grakn, Josef S.: Folkskoleinspektionen i Örebro län åren 1861-1914, Örebro 1958.

Hagström, K. A.: Strengnes stifts herdaminne I—IV. Strängnäs 1897-1901.

Hedwall, Anders.: Kjula sockens krönikebok, Eskilstuna 1927.

Jäderlund, Ivan: Gamla Vibysläkter. I *Till hembygden*, Stockholm 1933.

Lindal, C. F. (Lazarus): Svenska miljonärer, Del II, Norrköping 1898.

Lindhagen, Nils: En hånbild, I *Aktuellt från Malmö museum*, Nr 8, Malmö 1960.

Matinolli, Eero: Ahvenanmaan papintaulu, Suomen Museo LX, Helsingfors.

Olsson, Gustaf E.: En gammal Hardemobondes minnen I-II, Örebro 1932-1933.

Reenstierna, Märta Helena: Årstadagboken Stockholm 1946-1953.

Svenska män och kvinnor, Del 3 (Hörstadius) Stockholm 1946.

Sveriges officiella statistik, Stiftelser år 1910, Stockholm 1917.

Tapper, Tage: Lundmarkska skolan, Kumla julblad 1953.

Tapper, Tage: Kumla landskommun 1942-1966, Kumla 1966.

Tuneld, Erik: Geografi öfver Konungariket Sverige, Del II, Stockholm 1828.

Waldbi, Bertil: Hardemo, en sockenkrönika, Uppsala 1955.

Widding, Lars: Skuggan av en herrgårdsfröken, Stockholm 1966.

